

מתקפת הפתע של ארגון 'המדינה האסלאמית': ההיבט המודיעיני

אפרים קם

מרב הבחינות, הופעת דאע"ש בלב המזרח התיכון הייתה בגדר הפתעה אסטרטגית. קהילת המודיעין האמריקאית זיהתה אמנם מאז 2013 מרכיבים חשובים בעוצמתו ובהתנהלותו של הארגון: היא התריעה על הגברת האיום מצידו; הצביעה – אמנם תוך הסתייגויות – על האפשרות שינסה להשתלט על שטחים בסוריה ובעיראק והייתה מודעת לקשיים בתפקודו של צבא עיראק. אבל ברמה האסטרטגית, התוצאה בכללותה לא הייתה צפויה: זרימת עשרות אלפי המתנדבים לדאע"ש; המהירות שבה פעל; התמוטטות צבא עיראק והצלחתו של דאע"ש להשתלט על שטחים נרחבים.

הכשל בהערכת התנהלותו של דאע"ש נבע מאי-הבנת המשמעות של החללים הגדולים שנוצרו בסוריה ובעיראק, אבל גם מהקושי הבסיסי לחזות את התוצאות וההשלכות של זעזועים אזוריים, התערערות משטרים והופעת שחקנים חדשים. חלק מבעיות ההערכה הקשורות בסוגיות כאלה נובע מכך שלגביהן אין מקור שיוכל להודיע מה עומד להתרחש. לפיכך, התחזית בסוגיות כאלה אינה נשענת על מידע מוצק אלא על סימנים מעידים, שמטבעם הם משענת בעייתית ומגבירים את הסיכון לכישלון ההערכה.

מילות מפתח: מודיעין, הפתעה אסטרטגית, דאע"ש, קהילת המודיעין האמריקאית

מרב הבחינות, הופעתו של ארגון 'המדינה האסלאמית' (דאע"ש) על במת המזרח התיכון הייתה בגדר הפתעה אסטרטגית. פריצתו המהירה למרכז הבמה, בעיקר בסוריה ובעיראק, אירעה בעיקר לקראת מחצית שנת 2014. פחות משנה לפני

ד"ר אפרים קם הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי

כן, שום ממשלה או קהילת מודיעין, באותן מדינות שהושפעו במידה משמעותית מהופעת דאע"ש, לא חזתה את העוצמה, את ההיקף ואת מהירות הפריצה. היו גורמים בארצות-הברית, ואולי גם במדינות במזרח התיכון, שהביאו בחשבון מאפיינים חלקיים של הופעת הארגון. אך אף אחד מהם, ככל הנראה, לא העריך כי במחצית 2014 ישלוט הארגון בשליש משטח סוריה וברבע משטח עיראק, יחדור למדינות נוספות ויאיים על עתידן של מדינות, על יציבותם ושרידותם של משטרים ועל שלווה ואורח חייהן של אוכלוסיות גדולות.

מאמר זה מבקש לבחון את מאפייניה וסיבותיה של ההפתעה האסטרטגית שליוותה את הופעת דאע"ש, כפי שהשתקפה בהערכותיהם ובגישתם של הממשל וקהילת המודיעין של ארצות-הברית. בחינה זו תסתמך בעיקר על הערכות האיום שפורסמו בגלוי בשנים 2013–2015 על ידי סוכנויות המודיעין החשובות – סוכנות המודיעין המרכזית, ה-CIA; סוכנות המודיעין של משרד ההגנה, ה-DIA; גוף המודיעין של מחלקת המדינה ומנהלת המודיעין הלאומי. היא תסתמך גם על התבטאויותיהם הפומביות של גורמי ממשל ומודיעין – שבחלק מהמקרים לא הזדהו בשמם. עם זאת צריך להדגיש שאיננו יודעים מה נכתב ומה נאמר בהערכות מסווגות של קהילת המודיעין האמריקאית, ובחילופי המסרים בינה לבין הממשל. מחומרים מסווגים אלה עשויה להתקבל תמונה שונה במקצת מזו העולה מהפרסומים הגלויים, הגם שמותר להניח כי זו אינה שונה במהותה מהתמונה הגלויה. ראוי להוסיף שאין בידינו נתונים מספיקים על הערכותיהן של קהילות מודיעין נוספות בסוגיה זו, אך מותר להניח שהקהילות האחרות הנוגעות בדבר, רובן ככולן, הופתעו אף הן מפריצת דאע"ש ללב המזרח התיכון.

הופעת 'המדינה האסלאמית': מהות ההפתעה

להפתעה האסטרטגית שהייתה כרוכה בהופעת דאע"ש היו כמה פנים. ראשית, דאע"ש הפתיע בעצם הופעתו כארגון מאיים על סביבתו הקרובה והרחוקה, יותר מכל ארגון אחר שקדם לו. משום כך, לא ניתן היה ללמוד מתקדימים היסטוריים אחרים כיצד להתייחס לתפיסתו, לדרכי פעולתו ולמגמותיו של ארגון כדאע"ש, כדי לנסות לבלום אותו כבר בשלב מוקדם.

שנית, יכולותיו של הארגון הפתיעו, בהיותן חסרות תקדים. דאע"ש אינו ארגון טרור בלבד, והוא משלב יכולות של ארגון טרור עם יכולות צבאיות של צבא קטן. ברשותו נשק חדיש ובכלל זה טנקים וארטילריה, שנתפסו מידי צבאות עיראק וסוריה. הוא משלב בפיקודו קצינים סונים מיוצאי צבאו של סדאם חוסיין, ואלה גילו יכולות להכשיר ולהפעיל כוחות ברמה פלוגתית. הארגון השתלט על מקורות כספיים חסרי תקדים, שנבעו בעיקר מתפיסת נכסי נפט ובנקים ומסחיטת דמי כופר. מאגר כוח האדם העומד לרשותו הלך וגדל עקב זרימת עשרות אלפי מתנדבים

מאירופה, ממדינות המזרח התיכון וממדינות מוסלמיות אחרות לשורותיו. התופעה של הגעת מתנדבים כה רבים לסוריה ולעיראק כדי להילחם למען ארגון חדש יחסית לא הייתה מוכרת מן העבר.

שלישית, כוונותיו של הארגון הפתיעו אף הן. גורמי המודיעין והממשל לא הבינו במידה מספקת ולא הפנימו את האפשרות שדאע"ש מתכוון להשתלט במהירות על שטחים גדולים, להישאר בהם ולהרחיבם – ובכלל זה ערים גדולות ובראשן מוצול – תוך חיבור בין סוריה לעיראק ומחיקת הגבול ביניהן. יתר על כן, בעיני דאע"ש, החיבור בין סוריה לעיראק לא נוצר רק לצרכים מבצעיים, אלא נבע בראש ובראשונה מחזונו של מנהיג דאע"ש לחדש את החליפות האסלאמית – חזון המאיים במישרין על עתידם של המשטרים המקומיים, ומהווה אבן שואבת לאלפי צעירים שנהרו אחר החזון לסוריה ולעיראק והצטרפו לשורות הארגון. משמעותו של חזון החליפות הובנה רק בשלב מאוחר יותר, לאחר פריצתו של דאע"ש לשטחי סוריה ועיראק.

לבסוף, גורמי הממשל והמודיעין לא רק המעיטו בהערכת יכולותיו של דאע"ש, אלא אף הגזימו בהערכת עוצמתו של צבא עיראק. כוחות הביטחון העיראקיים נבנו, אומנו וחומשו על ידי המערכת הצבאית האמריקאית לאחר כיבוש עיראק ב־2003. עד 2014 גדל היקף הכוחות העיראקיים ל־650,000 איש, מהם 280,000 חיילים בצבא, והשאר בזרועות המשטרה. אולם, כאשר החל דאע"ש בפריצתו העיקרית לעיראק ובמקביל להשתלטותו ביוני 2014 על מוצול, העיר השנייה

בגודלה במדינה, התמוטטו כחמש דיוויזיות מצבא עיראק תוך 48 שעות, והפסיקו לתפקד כיחידות צבאיות.

כך, הצירוף של ההערכה השגויה של כוונות דאע"ש ויכולותיו עם המהירות שבה פעל, ואי־הכרה מספקת בחולשותיו של צבא עיראק – כל אלה הובילו לכשל התחזית המוקדמת, שדאע"ש עלול להיות מעין מהדורה מתקדמת יותר של אל־קאעדה, ושמגבלותיו יאפשרו לבלום אותו בשלב מוקדם. בפועל השתלט הארגון על שטחים גדולים בסוריה ובעיראק, שברובם הוא מחזיק עד היום, למרות מאמצי הנגד של יריביו ושל הקואליציה שהוקמה לשם בלימתו וחיסולו.

הצירוף של ההערכה השגויה של כוונות דאע"ש ויכולותיו עם המהירות שבה פעל, ואי־הכרה מספקת בחולשותיו של צבא עיראק – כל אלה הובילו לכשל התחזית המוקדמת, שדאע"ש עלול להיות מעין מהדורה מתקדמת יותר של אל־קאעדה

התרעות המודיעין

הוויכוח בשאלת האחריות לכישלון להתריע על הופעת דאע"ש נפתח בארצות־הברית בקיץ־סתיו 2014. ב־18 בספטמבר 2014 טען גנרל ג'יימס קלאפר, מנהל המודיעין הלאומי, שאנשיו אכן דיווחו על התחזקות דאע"ש ועל יכולותיו ונועזותו. הם גם

התריעו על מגבלותיו של הצבא העיראקי, אך לא חזו נכונה את חוסר נחישותו להילחם. "הערכנו פחות מדי את דאע"ש, והערכנו יותר מדי את יכולת הלחימה של צבא עיראק. לא חזינו את התמוטטות צבא עיראק בצפון".¹

דבריו של קלאפר נוצלו על ידי הנשיא אובמה כדי לכוון את עיקר האשמה בכישלון לעבר קהילת המודיעין. עוד באוגוסט 2014 טען אובמה שהערכות המודיעין לא חזו בדיוקנות את התקדמות דאע"ש בעיראק ובסוריה. בסוף ספטמבר הודה אובמה שארצות הברית לא העריכה בצורה נכונה את ההתפתחויות בסוריה, שהפכו אותה לאתר עלייה לרגל לג'האדיסטים מכל העולם. בהתייחסו לשגיאות המודיעין הסתמך הנשיא על דברי קלאפר שהמודיעין העריך פחות מדי את דאע"ש, ויותר מדי את יכולת הלחימה של צבא עיראק.²

ניסיונו של אובמה להטיל את עיקר האחריות להערכה השגויה על קהילת המודיעין עורר גל של תגובות נגדו, מצד גורמי מודיעין ואישים פוליטיים – בטענה שהוא מתחמק מהודאה בשגיאותיו שלו בסוגיה זו, והופך את המודיעין לשעיר לעזאזל. ה-CIA דחה את ההאשמות בדבר כישלון מודיעיני בעיראק. דובר ה-CIA טען שכל מי שקרא את מלוא התוצר המודיעיני של הסוכנות על דאע"ש, לא יכול היה להיות מופתע. גורם מודיעיני אחר טען שדאע"ש היה נתון במעקב במשך שנים, וכי המודיעין סיפק התרעות על כוחו הגובר ועל החמרת האיום הנובע ממנו; מקבלי ההחלטות גם הוזהרו לגבי הקשיים המתגלים בצבא עיראק, ולכן לא הייתה סיבה להפתעה עקב התמוטטותו מול דאע"ש.³ כך, ראש ועדת המודיעין בבית הנבחרים טען שלא היה מחדל מודיעיני בסוגיית דאע"ש, אלא כישלון של מקבלי ההחלטות להתעמת עם האיום החדש. הבית הלבן נאלץ לטעון בתגובה שהנשיא לא האשים את המודיעין בכישלון, אלא ניסה להסביר כמה קשה לחזות את נחישות הלחימה של צבא הפועל במדינה אחרת.⁴

תוך כדי הוויכוח הציבורי שהתפתח בארצות הברית סביב הפתעת דאע"ש, התבהר חלק מהתמונה של התרעות המודיעין על הסכנות הטמונות בארגון. כבר ביולי 2013 טען דיוויד שד, סגן ראש ה-DIA, סוכנות המודיעין של משרד ההגנה, שקבוצות הקשורות באל-קאעדה מתחזקות בסוריה. "בשנתיים האחרונות הן גדלו בהיקף, ביכולת וביעילות... הן לא ילכו הביתה כשהעניין יסתיים. הן יילחמו על שטח זה".⁵ הערכת המודיעין של מחלקת המדינה לשנת 2013, שפורסמה באפריל 2014, הציגה תמונה דומה לגבי התחזקות דאע"ש – שהיה שלוחת אל-קאעדה בעיראק עד להתפצלותו מהארגון בינואר 2014. על פי הערכה זו, ב-2013 הגביר דאע"ש את הרצחנות, את המורכבות ואת התדירות של מתקפות הטרור שביצע בעיראק, והפגין יכולות גדלות והולכות בתכנון, בתיאום ובניהול של מתקפות נרחבות ויעילות.⁶ בסוף 2013 גברה בקהילת המודיעין הדאגה מההידרדרות הביטחונית בעיראק, גם על רקע העברת כוחות דאע"ש מסוריה למערב-עיראק

מאז אביב 2013, וגורמי מודיעין הזהירו שדאע"ש נעשה כוח חזק בצפון-עיראק ובמערבה, והחל לתקוף ערים ולהרוג אנשי צבא וממשל עיראקים.⁷ התרעות המודיעין התרבו מתחילת 2014, בעקבות כיבוש הערים פאלוג'ה וחלק מרמאדי, עשרות קילומטרים מבגדאד. אמנם, פקידי ממשל הניחו שניתן יהיה לבלום את דאע"ש ולבסוף להסיגו לאחור, אולם המודיעין הזהיר נגד הנחה זו.⁸ ראש ה-DIA, גנרל מייק פליין, טען בהערכת המודיעין השנתית שהוצגה בסנאט בפברואר 2014, שדאע"ש ינסה כנראה לתפוס שטחים בעיראק ובסוריה כדי להפגין את כוחו, כפי שעשה בפאלוג'ה וברמאדי, ואת יכולתו לקיים מאחזים בסוריה. אולם, יכולתו להחזיק שטח תהיה תלויה במקורות הארגון, בתמיכה מקומית ובתגובת כוחות הביטחון העיראקיים וקבוצות אופוזיציה אחרות בסוריה.⁹ בפועל, מהלכיו של דאע"ש הרחיקו לכת הרבה מעבר להערכה זו. הפריצה הגדולה של דאע"ש בעיראק אירעה ביוני 2014, כאשר אלפי ג'האדיסטים סונים זרמו מסוריה לתוך מערב-עיראק וצפונה, כבשו את מוצול והשתלטו על חלקים גדולים מסוריה ומעיראק.

מה היו הטעויות?

ארגון 'המדינה האסלאמית' היה מוכר לאמריקאים זה כמה שנים. דאע"ש הוא גלגולה של שלוחת אל-קאעדה בעיראק, שהייתה אויב מוצהר וקשה של הכוחות האמריקאיים שהוצבו ולחמו בעיראק עד סוף 2011. אין ספק שקהילת המודיעין הייתה מודעת לכך שמאז 2013 גבר האיום מצד דאע"ש, הן בסוריה והן בעיראק,

כלפי אינטרסים אמריקאיים חיוניים וכלפי מדינות שונות במזרח התיכון. סוכנויות המודיעין הזהירו כבר ב־2013 שהמשבר בסוריה חיזק את דאע"ש ועודד אותו להרחיב את מבצעיו מעבר לסוריה, כשבמקביל הגדיל הארגון באותה שנה באורח דרמטי את התקפות הטרור נגד מטרות ממשלתיות וצבאיות בעיראק.¹⁰

מכאן עולה שקהילת המודיעין אכן זיהתה מאז 2013 מרכיבים חשובים בעוצמתו ובהתנהלותו של דאע"ש. אף על פי כן, זיהוי זה לא הספיק כדי למנוע תחושה כוללת – גם בקרב הקהילה – שהן מקבלי ההחלטות והן אנשי המודיעין הופתעו ולא העריכו נכון את תוצאות מהלכיו של דאע"ש. כך, קהילת המודיעין התריעה אמנם

קהילת המודיעין אכן זיהתה מאז 2013 מרכיבים חשובים בעוצמתו ובהתנהלותו של דאע"ש. זיהוי זה לא הספיק כדי למנוע תחושה שהן מקבלי ההחלטות והן אנשי המודיעין הופתעו ולא העריכו נכון את תוצאות מהלכיו של דאע"ש.

על האפשרות שדאע"ש ינסה להשתלט על שטחים כדי להישאר בהם, אולם מנהל המודיעין הלאומי סייג אפשרות זו, בהעריכו שרוב הג'האדיסטים לא יהיו מסוגלים לתפוס ולהחזיק שטחים נרחבים כל עוד קיימת תמיכה מקומית, אזורית

ובינלאומית בעצירת התקדמותם, וכי הגידול במספרם יאוזן כנראה על ידי היעדר גיבוש ומנהיגות סמכותית בתוכם.¹¹ מנהל סוכנות הביטחון הלאומי, ה-NSA, אדמירל מייקל רוג'רס, טען שהמודיעין לא העריך במידה מספקת את מעבר דאע"ש מארגון טרור לארגון שהתמקד גם בתפיסת שטח, וכי במודיעין דיברו על כך, אך לא בהדגשה מספקת.¹²

יתר על כן, כמה עדויות מציירות שגם לאחר הזרמת כוחות דאע"ש מסוריה לעיראק וכיבוש פאלוג'ה ורמאדי בתחילת 2014, ראו מקבלי החלטות בכך בעיה שניתן לטפל בה, ולא הקדישו תשומת לב מספקת להתרעות המודיעין. בראיון טלוויזיה עם הנשיא אובמה בינואר 2014, כמה ימים לאחר שדאע"ש השתלט על העיר פאלוג'ה בעיראק, כינה הנשיא את דאע"ש בזלזול "קבוצת JV", שהוא כינוי לקבוצת המילואים בכדורסל בבית ספר תיכון או במכללה.¹³ פקידי ממשל הודו שלא התמקדו מספיק בשאיפות הטריטוריאליזם של דאע"ש, אלא ראו בפעילותו תגובה למדיניות העוינת של ממשלת עיראק כלפי הסונים. היו כאלה שהודאגו בעיקר מהיווצרות גרעיני טרור בעקבות חזרתם של הג'האדיסטים לאירופה, ולא הוטרדו ממאמצייהם לתפוס שטחים.¹⁴

בדיעבד, ברור שהן גורמי מודיעין והן מקבלי החלטות לא הבינו במידה מספקת את השלכותיו של השבר שנוצר בסוריה ובעיראק על צמיחתו ועל אופי פעילותו של דאע"ש. הם לא הבינו כי החלל הרחב שנוצר בשתי המדינות לא יכול היה להישאר ריק זמן רב, ושחוסר השליטה של הממשל המרכזי בחלקים גדולים שלהן הזמין את בנייתו והתחזקותו של ארגון מסוג דאע"ש במגמה להשתלט על שטחי ההפקר. סביר גם להניח שהתמקדותו של ממשל אובמה במשך תקופה ארוכה בסילוקו של משטר אסד הניעה אותו לראות בארגונים הג'האדיסטיים אמצעי חשוב להפלת המשטר, ותרמה בשלבים המוקדמים לטשטוש הסכנה והאיום הטמונים בהם.¹⁵ גם המצב בעיראק תרם לתפיסה לקויה של האיום. מאחר שדאע"ש הוא יוצא חלציה של שלוחת אל-קאעדה בעיראק, הוא נתפס בתחילה, כממשיכו של אל-קאעדה, כארגון שיתמקד בפיגועים קשים, ולא בתפיסת שטחים. יתר על כן, בשנים האחרונות לשהיית הכוחות האמריקאיים בעיראק נחלשה שלוחת אל-קאעדה במדינה במידה משמעותית, עקב סדרת מהלומות שהאמריקאים הנחיתו עליה, ולכן גם האיום שנבע ממנה נתפס כמוגבל, למרות שהחמיר.

לכך הצטרפה הפגיעה ביכולות המודיעיניות של ארצות-הברית בעיראק. בשנות הפעילות של הכוחות האמריקאיים בעיראק הם בנו במדינה מערכת מודיעינית גדולה, שסיפקה תמונה טובה של המיליציות והארגונים השונים שפעלו בעיראק. לפי אחד הדיווחים, בתקופה זו הייתה תחנת ה-CIA בבגדאד הגדולה בעולם, ושהו בה מאות מפעילים וחוקרים. אולם, בעקבות יציאת הכוחות מעיראק בשלהי 2011 הצטמצם גם הכיסוי המודיעיני, משום שהצורך בו התמעט, ונוכחות אנשי ה-CIA

צומצמה. כתוצאה מכך, ה־CIA איבד חלק ניכר מקשריו עם מנהיגי השבטים, ובכללם מנהיגי הכורדים, שבידיהם היה מידע על פעילותו ותנועותיו של דאע"ש, והסוכנות איבדה הרבה מיכולתה להתריע על תוכניותיו של דאע"ש ופעילותו. תרמה לכך גם העובדה שככל שארצות־הברית נתפסה בעיראק כחלשה, בעיקר בעקבות יציאת כוחותיה מהמדינה, פחתה הנכונות של גורמים עיראקיים לשתף עימה פעולה ולספק לה מודיעין.¹⁶ והיבט נוסף – לאחר יציאת הכוחות האמריקאים הפסיקה ארצות־הברית את גיחות הסיור בעיראק. הן חודשו ב־2013, אך בוצעו רק לפרקים עקב רגישות העיראקים. גם ניסיון להקים מרכז מודיעין משותף עם העיראקים הניב תוצאות צנועות בלבד.¹⁷ ראוי להוסיף כי בעיית הכיסוי המודיעיני לא נגעה לעיראק בלבד. גורמי ממשל טענו ב־2014 כי האיסוף המודיעיני מוגבל באותן מדינות שבהן דאע"ש פעיל.¹⁸

אבל מעבר לקשיים להבין את השלכות המצב בסוריה ובעיראק, אין ספק שאחת ההפתעות החמורות ביותר נבעה מהערכת היתר של יכולותיהם של כוחות הביטחון העיראקיים. קהילת המודיעין ומערכת הביטחון האמריקאיות היו מודעות לליקויים בתפקודו של הצבא העיראקי. להערכת ה־DIA בתחילת 2014, כוחות הביטחון העיראקיים לא היו מסוגלים לבלום את האלימות הגוברת במדינה, בין השאר משום שלא היו בידיהם מספיק אמצעי מודיעין, ציוד לוגיסטי ויכולות איכותיות אחרות. הכוחות חסרו גיבוש, סבלו ממחסור בכוח אדם וממורל ירוד, ורמת האימונים, הציוד והאספקה שלהם הייתה נמוכה. כוחות הביטחון גילו יכולת להבטיח אתרים מסוימים, להפעיל נקודות ביקורת ולהציג נוכחות ברחובות, אך יכולות אלה לא הספיקו כדי לדכא את דאע"ש ואיומים פנימיים אחרים, והם התקשו לפעול באזורים בעלי רוב סוני או אוכלוסייה מעורבת, והיו פגיעים להתקפות טרור.¹⁹

הערכת מחלקת המדינה באותו זמן לגבי יכולותיהם של כוחות הביטחון העיראקיים הייתה חיובית מעט יותר, ולדעתה, הכוחות השיגו התקדמות מסוימת

בלחימה בדאע"ש. אולם גם להערכתה, הקשתה ההידרדרות בסוריה יותר ויותר על הכוחות העיראקיים להבטיח את הגבול בין עיראק לסוריה, ולמנוע הברחות נשק גדלות והולכות בין שתי המדינות.²⁰

אולם, למרות המודעות לחולשות משמעותיות אלה, הופתעו הממשל, מערכת הביטחון וקהילת המודיעין מהתמוטטותו המהירה של הצבא העיראקי. הצבא לבדו,

ללא כוחות המשטרה, היה גדול פי עשרה ויותר מכוחות דאע"ש. הוא נבנה ואומן על ידי האמריקאים במשך כמה שנים. מאחר שרוב אנשיו היו שיעים, הציפייה הייתה שיגלה רצון לחימה ונחישות ברמה סבירה מול הארגון הסוני. הדבר לא קרה,

אחת ההפתעות
החמורות ביותר נבעה
מהערכת היתר של
יכולותיהם של כוחות
הביטחון העיראקיים

ולא הוערך נכונה שדווקא הפיצול העדתי בממשלת עיראק, במערכת הממשלתית ובכוחות הביטחון יפגע בנחישות הצבא להגן על המדינה. התפוררותו תוך יומיים וחוסר יכולתו להגן על עיר גדולה ומרכזית כמוצול לא הובאו בחשבון, ועוררו סימני שאלה אם ניתן יהיה בעתיד לבנות מחדש כוח זה. ייתכן ששני גורמים נוספים תרמו לקשיי ההערכה לגבי יכולותיו של הצבא העיראקי. האחד, האחריות לבנינו הייתה מוטלת על פיקוד המרכז האמריקאי ולא הייתה באחריותם של גורמי המודיעין, ולכן לא היו בידי המודיעין כלים מספיקים להעריך נכונה את מידת נחישותו להילחם. השני, ממשל אובמה לא העניק תשומת לב מספקת לאזהרות בדבר חולשתם של כוחות הביטחון העיראקיים, משום שכבר הוציא את כוחותיו מעיראק, ולא רצה להיגרר שוב לביצה העיראקית.²¹

מרכיב נוסף של הפתעת דאע"ש היה המהירות שבה פעלו כוחות הארגון. גם אם במערכת המודיעינית, הביטחונית והמדינית הלכה והתבהרה באביב 2014 ההבנה שדאע"ש מציב איום גובר והולך, הן לא זיהו את יכולתו של הארגון להניע כוחות במהירות רבה מסוריה לעיראק ולהפך, לפי הצורך. במערכות האמריקאיות נדרש זמן כדי להבין את המשמעות של מחיקת הגבול בין סוריה לעיראק, ואת העובדה שדאע"ש מבחינתו הפך למעשה את צפון-מזרח סוריה וצפון-מערב עיראק ליחידת שטח אחת, שבה פעל כרצונו, תוך יכולת לא מבוטלת להפתיע את יריביו. כך, מזכיר העיתונות של הבית הלבן הודה בספטמבר 2014 כי "כולם הופתעו לנוכח ההתקדמות המהירה של דאע"ש מסוריה אל מעבר לגבול עם עיראק, ויכולתו להשתלט על רצועות שטח כה גדולות בעיראק התגלתה בהפתעה".²²

סיכום

הערכת יציבותם ויכולת שרידותם של משטרים ובחינת השלכותיהם ותוצאותיהם של זעזועים אזוריים הנובעים מהתערערות משטרים ומנפילתם הן סוגיות קשות מאוד לפיצוח עבור כל קהילת מודיעין. על אחת כמה וכמה כאשר זעזועים אלה מתרחשים בשורה של מדינות במקביל, שההתפתחויות בהן משליכות אלה על אלה, וכאשר הם מייצרים תופעות לוואי חסרות תקדים, כדוגמת פריצתו של דאע"ש. חלק מבעיות ההערכה והתחזית הקשורות בסוגיות אלה נובע מכך שאין בנמצא מקור, יהיה אשר יהיה, שיוכל להודיע ולדווח מה עומד להתרחש. הפתעה אסטרטגית הקשורה בפרוץ מלחמה, או בפיגוע טרור אסטרטגי מסוג פיגוע אל-קאעדה בארצות-הברית בספטמבר 2001, אף היא סוגיה שקשה מאוד לחזות אותה, ורבים הכישלונות המודיעיניים הכרוכים בה. אבל לפחות בצד האויב מצויים בני אדם היודעים, בתוקף תפקידם במעגל קבלת ההחלטות או בקרבתו, מה עומד להתרחש: האם, מתי, היכן ואיך תפרוץ מלחמה, או יתרחש פיגוע טרור. במקרה זה, בעיית המודיעין היא להגיע לאותם בני אדם ולשאוב מהם את המידע

המתריע במועד. זוהי כמובן משימה קשה ומורכבת ולעיתים קרובות נכשלים בה, אבל באופן תיאורטי ולעיתים גם מעשי – היא אפשרית.

לעומת זאת, התופעות של זעזועים אזוריים, התערעורות משטרים, או הופעת ארגון כדאע"ש אינן רק תוצאה של החלטת מנהיג כלשהו, או קבוצת מנהיגים. הן תוצאה של תהליכים עמוקים, לעתים מתחת לפני השטח, שעשויים להימשך שנים, שעל בסיסם עשויים מנהיגים לנסות לבנות ולכוון את ההתפתחויות לטובת ענייניהם. משמעות הדבר היא שתחזית התפתחותן והערכת משמעותן של תופעות כאלה על ידי המודיעין אינן נשענות על מידע מוצק אלא על סימנים מעידים, על הבנה סובייקטיבית של הכוחות הפועלים ובכללה כוונותיהם ויכולותיהם, על הכרת ההיסטוריה שלהם, על מודעות להלכי הרוח בצד האחר ולעיתים גם על "תחושות בטן" ואינטואיציה. משענת בעייתית כזו מגבירה את הסיכון לכך שההערכות בסוגיות כאלה תהיינה שגויות.

הופעתו המפתיעה של דאע"ש על הבמה המזרח-תיכונית נובעת מרקע כפול: מהתחזקות התופעה של ארגוני טרור ג'האדיסטיים מסוג חדש, שראשיתה בהופעת אל-קאעדה ובפיגוע הטרור המזעזע שביצע בארצות-הברית ב־2001 – אף הוא אירוע שהיה קשור בכשל הערכה מודיעיני, ומהחלל השלטוני הגדול שהתפתח בעיראק ובסוריה, שיצר מרחב גדול לשגשוגם של ארגונים אסלאמיסטיים קיצוניים, ובראשם דאע"ש. מהאמור לעיל ברור שכל אחד משני הרקעים הללו מהווה סוגיה בעייתית וקשה לפיצוח מודיעיני – על אחת כמה וכמה כשהם השתלבו זה בזה והזינו האחד את השני. יכולותיו המשמעותיות של דאע"ש הושפעו במידה רבה מהתפוררות המשטרים והמערכות הצבאיות בעיראק ובסוריה, וכוונותיו של הארגון החדש והחדשני – שעוצבו על בסיס מערכת השיקולים, המניעים והמטרות שהגדיר לעצמו – לא היו מובנות דיין, לפחות בתחילת דרכו.

אף על פי כן צריך לומר שהערכותיהם של אנשי קהילת המודיעין בארצות-הברית בסוגיית דאע"ש לא היו שגויות מכול וכול. קהילת המודיעין התריעה מאז 2013 על הגברת האיום מצידו של דאע"ש, ואף הצביעה על האפשרות – אמנם בטונים נמוכים ותוך הסתייגויות – שהארגון יחתור להשתלט על שטחים בסוריה ובעיראק. המערכת האמריקאית הייתה מודעת לקשיי התפקוד של צבא עיראק. ייתכן גם, כפי שטענו כמה פוליטיקאים ואנשי מודיעין, שמקבלי ההחלטות לא הקדישו די תשומת לב להתרעות המודיעין שנגעו לדאע"ש. אבל בסופו של דבר, ברמה האסטרטגית, התוצאה לא הייתה צפויה – זרימת עשרות אלפי המתנדבים לדאע"ש, המהירות שבה פעל, התמוטטות צבא עיראק, הצלחתו של דאע"ש להשתלט על שטחים נרחבים בסוריה ובעיראק ולהשיג מקורות כספיים וצבאיים והופעת ארגונים הקשורים בדאע"ש במדינות נוספות, כמצרים ולוב.

האם ניתן היה למנוע את ההפתעה האסטרטגית שבפריצת דאע"ש? ייחודו של הארגון והזיקה בינו לבין הזעזוע המפתיע העובר על האזור לא העניקו סיכוי גבוה לקהילת המודיעין האמריקאית להעריך נכונה את מלוא ההתפתחויות הקשורות בו. אבל לפחות אחד ההיבטים הקשורים בפרשה זו ראוי לבחינה מחדש. כבר נאמר שהכשל בהערכת נחישותו ותפקודו של הצבא העיראקי היה גורם מרכזי בהפתעת דאע"ש, אלא שהערכת יכולותיהם של כוחות הביטחון העיראקיים לא הייתה באחריות המודיעין. הבעיה מוכרת גם מהיבטים אחרים של הערכת המודיעין: המודיעין נדרש להעריך את יכולותיו הצבאיות של האויב, אך יכולותיו של האויב תלויות במידה משמעותית גם ביכולות הצד שלנו, והבעיה היא שהערכת יכולותינו שלנו אינה מצויה באחריות המודיעין, שלעיתים קרובות אינו מכיר אותן במידה מספקת. קושי זה ניתן לצמצום ממשי על ידי שבירת החומות והרחבת שיתוף הפעולה וחילופי המידע בין המודיעין לגורמים המבצעיים, שתביא לידיעת שני הצדדים מידע חיוני הנמצא מעבר לתחומי אחריותם.

הערות

- 1 David Ignatius, "James Clapper: 'We Underestimated the Islamic State's 'Will to Fight'," *The Washington Post*, September 18, 2014, http://www.washingtonpost.com/opinions/david-ignatius-we-underestimated-the-islamic-state-james-clapper-says/2014/09/18/f0f17072-3f6f-11e4-9587-5dafd96295f0_story.html
- 2 Peter Baker and Eric Schmitt, "Many Missteps in Assessment of ISIS Threat," *The New York Times*, September 29, 2014, http://www.nytimes.com/2014/09/30/world/middleeast/obama-fault-is-shared-in-misjudging-of-isis-threat.html?_r=0
- Kevin Liptak, "How Could Obama Have 'Underestimated' ISIS?," *CNNPolitics.com*, September 30, 2014.
- 3 Bill Gertz, "CIA blew it in Iraq, blamed for failing to warn about rise of Islamic State," *The Washington Times*, July 1, 2014, <http://www.washingtontimes.com/news/2014/jul/1/cia-blamed-iraq-intel-failure-isis-rise>
- 4 Baker and Schmitt, *The New York Times*, September 29, 2014.
- 5 Liptak, *CNNPolitics*, September 30, 2014.
- 6 U.S. Department of State, *Country Report on Terrorism 2013*, Chapter 1 – Strategic Assessment, <http://www.state.gov/j/ct/rls/crt/2013/224819.htm>
- 7 Baker and Schmitt, *The New York Times*, September 29, 2014.
- 8 שם.
- 9 U.S. Defense Intelligence Agency, *Annual Threat Assessment*, February 11, 2014.
- 10 Department of State, *Country Report on Terrorism 2013*; James Clapper, Director of National Intelligence, *Worldwide Threat Assessment of the US Intelligence Community*, March 12, 2013.

- James Clapper, Director of National Intelligence, *Worldwide Threat Assessment of the US Intelligence Community*, February 26, 2015. 11
- Baker and Schmitt, *The New York Times*, September 29, 2014. 12
- Steve Contorno, "What Obama said about Islamic State as a 'JV' team," *Politifact*, September 7, 2014, <http://www.politifact.com/truth-o-meter/statements/2014/sep/07/barack-obama/what-obama-said-about-islamic-state-jv-team>
- Baker and Schmitt, *The New York Times*, September 29, 2014. 14
- שם. 15
- Gertz, *The Washington Times*, July 1, 2014. 16
- Baker and Schmitt, *The New York Times*, September 29, 2014. 17
- Liptak, *CNNPolitics*, September 30, 2014. 18
- DIA, *Annual Threat Assessment*, February 11, 2014. 19
- Department of State, *Country Report on Terrorism 2013*. 20
- Baker and Schmitt, *The New York Times*, September 29, 2014. 21
- Liptak, *CNNPolitics*, September 30, 2014. 22